

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE
ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

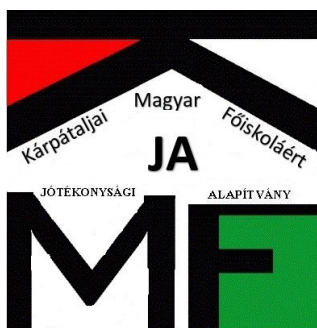
**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNETE ÖRÖKSÉG ÉS KIHÍVÁSOK

Monográfia

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 94(477.87)(082)

K 22

A kiadvány a mai Kárpátalja területének történetét mutatja be az őskortól a jelenkorig; összefoglaló jellegű munka, ahol a szerzők által fontosnak tartott témakörök lettek megjelenítve. Ajánljuk mindazoknak, akik betekintést kívánnak nyerni a mai értelemben vett Kárpátalja sokoldalú múltjába és jelenkori történetébe.

*Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2021.09.30., 9. számú jegyzőkönyv).*

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi
Kutatóközpontja, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztőbizottság:

A szerkesztőbizottság elnöke: *dr. Brenzovics László*

Főszerkesztő: *dr. Csatáry György*

Felelős szerkesztők: *Dobos Sándor, Orbán Melinda*

Szerkesztőbizottsági tagok: *dr. Braun László, dr. Szakál Imre,*

Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya

Lektorálta:

prof. dr. habil. Balla Tibor (Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest) – 6. fejezet;

Bayerné dr. Sipos Mónika (Pécsi Tudományegyetem, Pécs) – 15. fejezet;

dr. Czigány István (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest) – 4. fejezet;

dr. Ferenc Viktória (Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Forisik Péter (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 2. fejezet;

Hidász Ferenc OFM (Ordo Fratrum Minorum) – 10–13. fejezet;

Marosi István (gör.kat. lelkész, Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ, Beregszász) – 10–13. fejezet;

prof. dr. Mándrik Iván (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 5. fejezet;

dr. Milován Sándor (a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség tiszteletbeli elnöke, Nagyszőlős) – 14. fejezet;

dr. Molnár József (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) – 1. fejezet;

dr. Novák Ádám (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 3. fejezet;

dr. habil. Palasik Mária (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest) – 11. fejezet;

prof. dr. habil. Püski Levente (Debreceni Egyetem, Debrecen) – 8–9. fejezet;

dr. Radvánszky Ferenc (ref. lelkész, Mezőkaszonyi Református Egyházközség) – 10–13. fejezet;

dr. habil. Simon Attila (Selye János Egyetem, Komárom; Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja) – 7. fejezet;

dr. Tóth Pál Péter, DSc (KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest) – 16. fejezet;

dr. habil. Valuch Tibor, DSc (Eszterházy Károly Egyetem, Eger) – 10., 12–13. fejezet.

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Orbán Melinda*

Korrektúra: *Sin Edina, Hnatik-Riskó Márta*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felel: *Dobos Sándor* (a II. RF KMF Kiadói Részlegének vezetője)

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

**A kiadvány megjelenését a Nemzeti Együttműködési Alap,
Magyarország Miniszterelnöksége, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatta
a Nyírtéti Református Egyházközség Jövőjéért Egyesület és a Kárpátaljai
Magyar Főiskoláért Jótékonysági Alapítvány közreműködésével.**

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.;
e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail:
print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: „RIK-U” Kft.

ISBN 978-617-8046-21-7

© A szerzők, 2021

© A szerkesztőbizottság, 2021

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	11
1. FEJEZET. KÁRPÁTALJA KÖZIGAZGATÁS-TÖRTÉNETE, ETNO- DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSAI ÉS KÖZSÉGNÉVRENDEZÉSEI	13
1.1. A közigazgatási térfelosztás változásai a mai Kárpátalja területén (<i>Molnár D. István</i>).....	13
1.2. Kárpátalja népessége (<i>Molnár D. István</i>)	32
1.3. Községnévváltozások és -rendezések a mai Kárpátalja területén (1898–2000) (<i>Dobos Sándor</i>).....	50
2. FEJEZET. A MAI KÁRPÁTALJA TERÜLETÉNEK ŐSTÖRTÉNETE (<i>Rácz Béla</i>).....	65
2.1. Paleolitikum (őskőkor).....	65
2.2. Mezolitikum (középső vagy átmeneti kőkorszak)	72
2.3. Neolitikum (újkökor, csiszoltkő-korszak).....	76
2.4. Rézkorszak (eneolitikum, kőrézkor)	79
2.5. Bronzkorszak.....	82
2.6. Vaskorszak.....	88
2.7. A római kor.....	92
2.8. A szláv korszak.....	97
3. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORA (A HONFOG- LALÁSTÓL 1526-IG) (<i>Kész Barnabás</i>)	103
3.1. A magyar honfoglalástól az államalapításig (895–1000)	103
3.1.1. Őstörténetünk titkai	103
3.1.2. A honfoglaló magyarok régészeti emlékei Kárpátalján	108
3.2. Vidékünk az Árpád-házi királyok korában (1000–1301)	115
3.2.1. Az Árpád-dinasztia	115
3.2.2. Vármegyék és ispánságok.....	120
3.3. A vegyes házi királyok kora (1301–1525).....	125
3.3.1. A Magyar Királyság fénykora.....	125
3.3.2. Középkori vármegyéink.....	131
3.3.3. Gazdaság, társadalom, műveltség.....	138
3.3.4. Középkori kőtemplomok	139
3.3.5. Szerzetesrendek	141
3.3.6. Középkori váraink	143
3.3.7. Vidékünk nemesi családjai a középkorban	153

4. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG A KORA ÚJKORBAN (1526–1790).....	157
4.1. Vidékünk története a mohácsi vésztől a szatmári békéig (1526–1711) (<i>Csatáry György</i>)	157
4.1.1. A királyi Magyarország és Erdély határán.....	157
4.1.2. A reformáció terjedése vidékünkön, beregszászi zsinatok	159
4.1.3. Az öt máramarosi koronaváros	165
4.1.4. A Bocskai-felkelés	167
4.1.5. Bethlen Gábor fejedelem kora.....	170
4.1.6. A vármegyei főnemesség	172
4.1.7. Az ungvári katolikus gimnázium.....	185
4.1.8. Az ungvári unió 1646-ban	188
4.1.9. A Thököly-felkelés.....	190
4.1.10. A Rákóczi-szabadságharc	199
4.2. Északkelet-Magyarország története 1711–1790 között (<i>Molnár Ferenc</i>)	213
4.2.1. A munkács-szentmiklósi uradalom.....	217
4.2.2. Munkács és Nagyszőlős.....	224
4.2.3. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye kiala- kulása a 18. században	228
4.2.4. Bacsinszky András a Munkácsi Egyházmegye élén.....	231
5. FEJEZET. ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE 1790-TŐL 1914-IG....	237
5.1. A nemzeti ébredés kezdetétől a reformkor végéig (<i>Dancs György</i>).....	237
5.1.1. A jakobinus mozgalom és a napóleoni háborúk	237
5.1.2. A reformkori országgyűlések és a vármegyék.....	239
5.1.3. Néesség.....	247
5.1.4. Egészségügy és kolerajárvány	249
5.1.5. Gazdaság.....	254
5.1.6. Adók és kiadások	263
5.1.7. Regionális központok	265
5.1.8. Társadalmi szerveződések	271
5.2. Az 1848–49. évi események és a neoabszolutizmus (<i>Molnár Ferenc</i>)	273
5.2.1. A vármegyei élet és a forradalom	273
5.2.2. A nemzetiségi kérdés	277
5.2.3. A nemzetőrség és a honvédtoborzás megszervezése	279
5.2.4. Az 1848. őszi események.....	283

5.2.5. 1849 tavasza: a verhovinai események és a podhe- ringi ütközet	287
5.2.6. Végig a magyar szabadságharc szolgálatában	290
5.2.7. Megtorlás és neoabszolutizmus	295
5.2.8. Az Ungvári Kerület és az olmützi alkotmány kihirdetése	296
5.2.9. A politikai és nemzetiségi élet élénkülése az 1860-as évek elején.....	303
5.3. A dualizmus korának társadalmi és gazdasági viszonyai (<i>Braun László</i>)	310
5.3.1. A mezőgazdaság és az agrárnépesség helyzete.....	310
5.3.2. Kivándorlás az Északkeleti-Kárpátok vidékéről	315
5.3.3. Ruszin nemzetiségi mozgalom és politikai viszonyok	323
5.3.4. A zsidó közösség és gazdasági szerepvállalása	329
5.3.5. A német lakosság foglalkozása és társadalmi helyzete.....	332
5.3.6. A vasúti közlekedés kiépítése	334
5.3.7. Az ipar fejlődése	344
5.3.8. A városok fejlődése és polgárosodás.....	358
6. FEJEZET. AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÉS VIDÉKÜNK (1914–1918) (<i>Suslik Ádám</i>)	383
7. FEJEZET. AZ ELSŐ CSEHSZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKA (1918–1938) (<i>Szakál Imre</i>)	399
7.1. Az államfordulat hónapjai.....	399
7.1.1. Ruszka Krajna.....	399
7.1.2. A csehszlovák katonai megszállás	408
7.2. Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság közigazgatásában	412
7.2.1. Az új ország	412
7.2.2. Kárpátalja csehszlovák közigazgatása	416
7.3. Magyar társadalmi és politikai élet a csehszlovák Kárpátalján.....	423
7.3.1. Az új közösség	423
7.3.2. Pártok és választások	430
7.4. Csehszlovák gazdaságpolitika Kárpátalján	435
7.4.1. Gazdasági helyzetkép és infrastrukturális fejlesztések.....	435
7.4.2. Földreform és telepítéspolitika	444
8. FEJEZET. KÁRPÁTI UKRAJNA ÉS A TERÜLETI REVÍZIÓ (1938–1939) (<i>Szözlősi Nóra</i>)	449
8.1. Az 1938-as eseményeket megelőző nemzetközi helyzet.....	449
8.2. Az 1938-as csehszlovák válság és a kisantant megroppanása.....	454

8.3. A müncheni tárgyalások és az első bécsi döntés	455
8.4. Az 1938. őszi események	459
8.5. Kárpáti Ukrajna kikiáltása, majd Magyarországhoz történő csatolása 1939 márciusában	463
9. FEJEZET. A MAGYAR KIRÁLYSÁGHOZ VISSZATÉRT KÁRPÁTALJA (1938–1944) (<i>Szőlősi Nóra</i>).....	
9.1. Előzmények.....	467
9.2. A katonai közigazgatás bevezetése.....	468
9.3. A polgári közigazgatásra történő áttérés.....	472
9.4. A visszatért területek országgyűlési képviselőtének alakulása.....	475
9.5. Igazoltatási eljárások és a tisztviselőkérdés	477
9.6. A visszatért területek gazdasági adottságai és lehetőségei	480
9.6.1. Turizmus	480
9.6.2. Erdőgazdálkodás.....	483
9.6.3. A vízerőművek.....	490
9.6.4. Mezőgazdaság, ipar és az ezen belüli szociális intézkedések.....	493
10. FEJEZET. A KÉSŐSZTÁLINIZMUS KORSZAKA (1944–1953).....	
10.1. A vidék szovjetizálása/szovjetesítése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	501
10.2. A szovjet típusú gazdaságpolitika erőszakos térnyerése (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	513
10.3. A közoktatás szovjetesítése (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	521
10.4. Egyházpolitika szovjet módra (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	528
11. FEJEZET. A SZTÁLIN UTÁNI ÉVTIZED – 1953–1964 (A HÁROM „TRIUMVIRÁTUS” ÉS A HRUSCSOVI KILENC ÉV).....	
11.1. Politikai látszatenyhülés (<i>Váradi Natália</i>).....	543
11.2. A gazdaságfejlesztés – káderkérdés (<i>Váradi Natália</i>)	551
11.3. 1956 helyi vonatkozásai (<i>Váradi Natália</i>).....	565
11.4. A közoktatás alakulása az enyhülés éveiben (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	574
11.5. A hitélet alakulása a hruscsovi egyházüldözés idején (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	580
12. FEJEZET. A BREZSNYEVI DOLCE VITA KÉT ÉVTIZEDE (1964–1982).....	
12.1. „Édes élet” szovjet módra: gazdaság és birodalmi eszme (<i>Császár István</i>)	593

12.2. A helyi magyar szellemi mozgástér újraértelmezése és annak következményei (<i>Császár István</i>).....	600
12.3. A közoktatás brezsnyevi központosításának időszaka (1964–1982) (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	613
12.4. Egyházpolitika és hitélet a <i>dolce vita</i> idejében (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	619
13. FEJEZET. A BOMLÁS ÉVTIZEDE (1982–1991).....	631
13.1. Pártfőtítkárok váltásának sodrában: élelmiszerprogram és alkoholtilalom (1982–1985) (<i>Molnár D. Erzsébet</i>)	631
13.2. A gorbacsovi peresztrojka fonákságaitól a széthullásig (<i>Császár István</i>)	635
13.3. Az ideológiai harc fokozása a közoktatásban (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	644
13.4. Az ateista propagandától az egyházzal történő együttműködésig (<i>Szamborovszkyné Nagy Ibolya</i>)	650
14. FEJEZET. KÁRPÁTALJA POLITIKATÖRTÉNETE A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2015) (<i>Darcsi Karolina</i>)	661
14.1. Kárpátalja Ukrajna függetlenségének időszakában – a magyar érdekképviselet megjelenése, az elvesztett autonómia ügye	661
14.2. Ukrajnai választások és a kárpátaljai magyarság	665
14.2.1. Parlamenti választások – 1990–1998	667
14.2.2. Parlamenti választások – 2002–2014	668
14.2.3. Helyhatósági választások Ukrajnában	680
15. FEJEZET. HELYZETKÉP A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVŰ OKTATÁSRÓL (1989–2019) (<i>Orosz Ildikó</i>).....	693
15.1. Az oktatást meghatározó jogalkotási folyamat alakulása Ukrajnában.....	694
15.2. Az anyanemzet politikájának hatása a kárpátaljai magyar oktatásra.....	706
15.3. A magyar nyelvű oktatási intézményhálózat	717
15.4. A magyar tannyelvű oktatási intézmények/osztályok minőségének kérdésköre	723
15.5. A magyar nyelvű szakképzés és felsőoktatás alakulása a vizsgált időszakban.....	735

16. FEJEZET. KÁRPÁTALJA TÁRSADALMI VISZONYAI A FÜGGETLEN UKRAJNÁBAN (1991–2018) (<i>Hires-László Kornélia</i>)	743
16.1. Korszakok a gazdasági jellemzők és változások alapján.....	744
16.1.1. Ukrajna intézményi átalakulása (1991–1998).....	744
16.1.2. A nemzetközi hitelek és befektetők (1999–2007).....	748
16.1.3. A nagy gazdasági világválság (2008–2009).....	749
16.1.4. A mindenkori Nyugat és Kelet dilemmája (2010–2013)	751
16.1.5. A „Majdan” utáni időszak (2014–2015; 2016–2018)	752
16.2. Magyar kisebbségi lét a független Ukrajnában	756
16.2.1. A függetlenség alapjai (az alkotmány) – 1991–2000	756
16.2.2. Státusz törvény / narancsos forradalom – 2000–2007	756
16.2.3. Az első „ukrán láz” – 2008–2009	759
16.2.4. Kisebbségbarát időszak – 2010–2012.....	760
16.2.5. A második „ukrán láz”(?) – 2013–2019.....	761
16.3. Migrációs folyamatok korszakonként a kárpátaljai magyarság életében	761
16.4. Mindennapok a kárpátaljai magyarság életében az 1991-es rendszerváltás után	765
A KÖTET SZERZŐI	781

2. táblázat *Az iskolák és a benne tanulók számának megoszlása Kárpátalján az 1945/46-os tanévben*

Az iskola típusa	Az iskolák száma	A bennük tanulók száma
Elemi	558	50 000
Hétéves	179	56 000
Középiskola	17	8 000

Szerkesztette: Szaborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: KTÁL, F. P-165, op. 2, od. zb. 13, ark. 5-6.

A megyében letelepült orosz nyelvű lakosságnak 1946-ban 3 iskolát nyitottak.¹⁰⁵ Az orosz és ukrán nyelv elsajátítása a vidék minden nem orosz és/vagy ukrán lakosa számára kötelező volt. Így 1945-től a román, moldován, magyar iskolákban mind az ukrán, mind az orosz nyelv és irodalom kötelező tárggyá vált, emellett az anyanyelvet és egy nyugati idegen nyelvet is oktattak. Am ez már túl soknak bizonyult, ezért az USZSZK Oktatási Minisztériuma 1950. július 3-án elfogadott 739. számú rendeletével a nem orosz és nem ukrán tannyelvű iskolákban megszüntette az ukrán nyelv és irodalom kötelező oktatását.

10.4. Egyházpolitika szovjet módra

A Kárpátaljára beáramló szovjet csapatok olyan rendelkezést kaphattak, miszerint „nem bántjuk a papokat”, ám ez nem azt jelentette, hogy a szovjet hatalom eltúrte volna az egyházak és felekezeti közösségek független létét.

A vidék történelmi egyházainak elöljárói közül 1944 őszén sokan elmenekültek szolgálati helyükről a visszavonuló magyar csapatokkal együtt. A református egyház részéről tudunk biztos adatokat, miszerint a források 25 lelkész vagy segédlelkész szolgálati helyelhagyását támasztják alá.¹⁰⁶ Ám a hívek körében nem volt tömeges jelenség a menekülés, hisz a földművelésből élőket kötötte a földjük, házuk. Az is tény, hogy a beözönlő szovjet hadsereget nem fogadta polgári ellenállás, mégis az 1944

¹⁰⁵ Статистичний збірник і. м. 146.

¹⁰⁶ *Fodor Gusztáv*: A református egyház első évtizede Kárpátalja szovjetizálásának idején (1944–1954). In: Hadifogság, málenkij robot, Gulág. Kárpát-medencei magyarok és németek elhurcolása a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborába (1944–1953). Szerk. Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász–Ungvár 2017. 99.

novemberének közepén kiadott, fentebb részletesen ismertetett, 0036. számú titkos rendelet értelmében a 18–50 év közötti magyar és német férfilekosságot, három napos helyreállítási munka címén, valóságos etnikai alapú deportálásnak vetették alá. Ez a református hívek számának radikális csökkenését jelentette, mivel „*az internálás és kényszermunkára történő besorozás átlagosan a gyülekezetek 20–25%-át vitte el*”.¹⁰⁷ A deportálások idején a történelmi egyházak papjait azonban nem vitték el, akik véletlenül bekerültek a listába, azok zömét még a lakhelyükön hazaengedték. Ennek ellenére voltak papok, akik elkerültek a szolyvai gyűjtőtáborba, ám onnan december 5-én Petrov hadseregtábornok (a 4. Ukrán Front főparancsnoka) rendeletére hazaküldték őket.¹⁰⁸ „*A háború által okozott külső károk aránylag csekélyek. A templomok épek és a paróchiák is kisebb-nagyobb romlásokkal állnak. Ezek a károk csak helyenként és nem számottevő értékben nehezítették meg az egyház külső életét.*”¹⁰⁹

Az eleve ateista irányultságú szovjet vezetés, bár kis lépésekben, de azonnal elkezdte a vidék történelmi egyházainak visszaszorítását. Az 1944. október 28. és 1946. január 22. közötti időszakban a jelenlegi Kárpátalja területén létrehozott ideiglenes *államalakulat, Kárpátontúli Ukrajna* élén álló Néptanács a szovjet csapatok segítségével elindította az erőltetett szovjetesítést, amelynek lényeges eleme volt az egyházaknak a szovjet mintára történő „faragása”:

a. Az 1944. december 5-én kiadott dekrétum alapján sor került a tömeges szekularizálásra: az egyház és az állam, az egyház és az iskola szétválasztásának deklarálására.

b. 1945. április 5-én elfogadta „A vallás szabad megválasztásáról” szóló határozatot.¹¹⁰

c. 1945. április 20-án kiadta „Az egyházi vagyon használatáról” szóló dekrétumát,¹¹¹ amely szerint minden ingó és ingatlan vagyontárgy, ami addig az egyházak mint jogi személyek tulajdonában volt, átment a hívek tulajdonába.

d. Ugyancsak 1945. április 20-án az 58/1945. számú „Az iskolák ál-

¹⁰⁷ Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint. Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (MRE ZSL), 2f. 41d. 1947/1726. 1.

¹⁰⁸ Fodor G.: A református i. m. 2017. 101.

¹⁰⁹ Jelentés i. m. 1.

¹¹⁰ Вісник Народної ради Закарпатської України, 15 квітня 1945 р. 90.

¹¹¹ Вісник Народної ради Закарпатської України, 1 травня 1945 р. 113.

lamosításáról” szóló rendelete¹¹² minden oktatási intézményt állami tulajdonnak minősített át, az egyházi iskolák pedig a falvak és városok fennhatósága alá kerültek.¹¹³

e. Bár ekkor a terület formálisan nem tartozott a Szovjetunióhoz, mégis április 20-án a Néptanács elfogadta „Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának keretein belül *A kultuszok ügyeit irányító hivatal megalakításáról*” szóló határozatát, melyben a tanács élére Petro *Lintur* állították.¹¹⁴

f. 1945 decemberében Fedor *Pouchán*, a beregszászi körzet tanfelügyelője körlevélben értesítette az érintetteket arról, hogy tilos a vallásoktatásnak az iskolában történő megtartása.¹¹⁵ Miközben 1945 végén, először területi oktatásirányítási szinten, csak arról rendelkeztek, hogy az addigi két hittanóra helyett ezután csak heti egyet engedélyeznek megtartani.

Mindezek először a család, majd a közösség és végül az egyház el-lehetetlenítését, államtól való függését vonták maguk után. Amikor az USZSZK Legfelső Tanácsának Elnöksége 1946. január 24-én határozatot fogadott el arról, hogy a területen hatályba lépnek a Szovjetunió 1936-os, illetve az USZSZK 1937-es alkotmánya és törvényei, akkor lépett életbe a Népbiztosok Tanácsának 1918. január 20-i *Dekrétuma a lelkiismereti szabadságról, az egyházi és vallási közösségekről*. Ekkor a fent említett *Lintur* vezette tanács helyett a vallási szervezetek ellenőrzését Kárpátalján is két állami hivatalra bízta. Petro *Lintur* maradt az Orosz Pravoszláv Egyház Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi meghatalmazottja,¹¹⁶ a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsa kárpátaljai területi meghatalmazottja (amely a református, római katolikus, görögkatolikus és a szabad egyházakat felügyelte) pedig *Szergij Ljamin-Agafonov* lett. Petro *Vilyhovij*,¹¹⁷ akit az USZSZK-ban a tanács élére állítottak, így csak 1946 kora tavaszán látogatott el az újonnan létrehozott közigazgatási egységbe, s azt javasolta az újdonsült hivatalnokoknak, hogy tanulmányozzák, és mihamarabb legyenek tisztában a terület történetével és néprajzával, hogy megértsék annak jelenkori (akkori) vallási mozgalmait. Sőt, arra biztatta őket, hogy a helyi nyelveket is próbálják elsajátítani, mert azok nagyban segítik majd mun-

¹¹² Вісник Народної ради Закарпатської і. м. 115.

¹¹³ КТÁЛ, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, folio 33.

¹¹⁴ Вісник Народної ради Закарпатської України, 1 травня 1945 р. 114–115.

¹¹⁵ КТÁЛ, F. P–2595, op. 1, od. zb. 4, folio 43.

¹¹⁶ Petro *Lintur* 1945. 04.20. – 1947.03.25. között töltötte be ezt a pozíciót.

¹¹⁷ Petro *Vilyhovij* közvetlenül kinevezése előtt a kijevei területi rádiót vezette.

kájukat.¹¹⁸ Mindezidáig az egyházak az Állami Politikai Hivatal felügyelete alá tartoztak. Az új hivatal felállításával valójában csak formálisan vonták ki az egyházakat a titkosszolgálat közvetlen adminisztratív irányítása alól, mivel ekkor még Sztálin úgy vélte, hogy azok az állam érdekeinek képviselői lehetnek majd, ha kellő „idomításon” esnek át.

Az új hatalom a vidéken kettős mércével bánt a felekezetekkel, ugyanis:

- a pravoszláv egyházat támogatta;
- a számára ismeretlen nyugati keresztény felekezetek (református, római és görögkatolikus) egyik részét próbálta beolvasztani a pravoszlávba (ahogyan a görögkatolikkal tette);
 - vagy a baptistába (ahogy a reformátusokkal próbálta);
 - vagy mint a római katolikusokat, autokefállá szerette volna tenni, vagyis hogy annak püspöke hierarchikusan ne tartozzon a római pápa fennhatósága alá.

Pravoszlávok. Már 1944 novemberében elkezdték a Munkács–Eperjesi Görögkeleti Püspökség leválasztását a Szerb Patriarchátusról. Majd 1945 márciusában a görögkeleti elnevezést pravoszlávra változtatták, és április 20-án az Orosz Pravoszláv Egyház fennhatósága alá sorolták be. A területen élő pravoszlávok vezetésére először Nyesztor püspököt jelölték ki, ám a személye ellen beérkezett sorozatos panaszok után lemondatták, és Makariosz érseket állították a helyére.

Görögkatolikusok. Ennek a felekezetnek sokkal tragikusabb sors jutott, mivel a sztálini vezetés úgy döntött, hogy felszámolja az egykoron az 1646-os ungvári unió által a pravoszláv és a római katolikus felekezet „összekapcsolásával” létrejött irányvonalat, és az „eltévedt” híveket, valamint papjait visszavezeti az Orosz Pravoszláv Egyházba. Huszt környékén már 1944. december elején több görögkatolikus felekezetű településen – a szovjet csapatok hathatós jelenlétében – a pravoszlávok templomokat foglaltak el a görögkatolikusoktól. 1945 végére az erőszakos foglalások száma meghaladta a 60-at. Az 1945-ös egyházi összeírás szerint Kárpátalján a görögkatolikus egyháznak 480 ezer híve, 381 papja, 514 temploma és kápolnája, 321 parókiája és 442 leányegyháza volt. A munkácsi püspökség 1947. július végi állapotait a Romzsa Tódor által készített beszámolóból tudjuk, amelyben az alábbi táblázatban látható adatok szerepeltek.

¹¹⁸ KTÁL, F. P–1490, op. 1, od. zb. 14, ark. 2. Mindez azért volt furcsa, mert mindkét meghatalmazott helyi, vagyis kárpátaljai ruszin ember volt (SZNI).

3. táblázat *A kárpátaljai görögkatolikusok bizonyos adatai*

	Száma összesen	A pravoszlávok erővel elvettek	1947. július 31-ére maradt
Hívek összesen, ebből	519 945		
ukránok és ruszinok	384 945		
magyarok	62 000		
szlovákok	60 000		
románok	13 000		
Papság összesen, ebből	264		
szolgáló	240		
nem szolgáló	24		
Templom összesen, ebből:	444	69	375
egyházközségi	265	43	222
filiai	135	26	109
kápolna	44		
Egyházközség összesen	568		

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: KTÁL, F. P-151, op. 23, od. zb. 3387, ark. 5.

Az „újraegyesülés” legfőbb akadálya Romzsa Tódor püspök személye volt, aki elutasította a pravoszláv egyházba történő áttérést. A püspök „likvidálását” közlekedési balesetként „kivitelezték” 1947. október 27-én, ám mivel abba Romzsa nem halt bele, ezért október 31-én a munkácsi városi kórházban megmérgezték. A püspök halála után egy teljes évig ellenállt az egyház: sem árusítások, sem aláírások nem történtek. Miután Murányi Miklós vikárius¹¹⁹ 1949 januárjában kinyilvánította az állami szervek felé, hogy nem egyezik bele a pravoszlávokkal történő egyesülésbe, a hatóságok egyszerűen oldották meg a kérdését: 1949. február 17-én a helyi hatalom a KGB munkásaival egyetemben betört a püspöki palotába, másnap egy egyházi nyomtatványra megírták a görögkatolikus püspöki hivatal megszüntetéséről szóló levelet Murányi vikárius nevében, majd rátették a püspöki pecsétet. E levélnek a megjelenésétől számítják betiltottnak az egyházmegye működését.¹²⁰

¹¹⁹ Vikárius – az egyházmegye vezetője.

¹²⁰ *Szabó Konstantin*: Boldog Romzsa Tódor vértanú püspök. A Munkácsi görögkatolikus egyházmegye hitvallói és vértanúi. Rubicon 6. (2019) 72.

5. kép *Romzsa Tódor (1911–1947) munkácsi püspök*

Forrás: <http://katolikus.network.hu/blog/katolikus-kozosseg-hirei/oktober-31-boldog-romzsa-todor-puspok-es-vertanu>, letöltés 2021. júl. 27.

Makariosz püspökhöz pedig küldöttség érkezett Beregszászból, amelynek 2 magyar és 2 ukrán tagja volt, hogy kérjék az „újragegyesülést” a pravoszláv egyházzal. A beregszászi körzet hívei és papjai feltették a kérdést Makariosznak, hogy engedélyezi-e nekik a kétnyelvű liturgiát: az egyiket szláv, a másikat pedig magyar nyelven, ahogy az unitusok alatt volt. Makariosz érsek eleget tett a kérésnek.¹²¹ Ez volt az első eset, hogy a pravoszláv egyház tömeges sikert ért el a magyar nemzetiségű lakosság körében.

A kárpátaljai görögkatolikus egyház 127 hitvalló papot tart nyilván, akiknek volt lelki ereje, s nem írták alá az átállást, ezért különböző politikai okok miatt letartóztatták, és javító-nevelő munkatáborokba hurcolták őket. 50-en szintén nem írták alá, őket megfosztották papi hivatásuktól, de nem hurcolták el. Ezek az atyák folyamatos bizonytalanságban éltek, hisz bármikor elvihették őket. És végül 132-en voltak, akik átálltak a pravoszláv egyházhoz.

¹²¹ ГАРФ, Fond 6991. op. 1. gyelo 526. 23. [http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhazi%20felszamolasa%20az%201940-es%20evekben%20\(Goncz~.pdf](http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhazi%20felszamolasa%20az%201940-es%20evekben%20(Goncz~.pdf), letöltés 2019. aug. 20.

6. kép *Az ungvári görögkatolikus székesegyház*

Forrás: <https://zak.depo.ua/ukr/zak/uzhgorod-rizdvyaniy-yakim-velichnim-bachitsya-katedralniy-sobor-fotoreportazh-202001081091077>, letöltés 2021. júl. 23.

Mindenképpen szólni kell még a hitvalló papok családjairól, ahol a feleségek zömében tanítók voltak, s akiket elbocsátottak állásukból, miután férjüket elvitték. A megélhetés nélkül maradt asszonyoknak számos megaláztatás és nyomásgyakorlás jutott a hatalom részéről. Egy-egy pap hitvalló életvitele a felesége helytállásának mértékével is mérhető volt. Úgy kellett a gyermekeket nevelni, a maradék családot eltartani, hogy minden támaszukat és jövedelmüket elveszítették.

Római katolikusok. Kárpátalján 1945-ben 41 latin szertartású pap működött 72 egyházközségben, 68 templomban. Ebből a szovjet rendszer berendezkedése első évének végére (a hivatalos állami jelentés) már csak 32 papról, 57 templomról ír, amely azonban majdnem 40 ezer hívet egyesített.¹²² A vidék római katolikusainak élén 1946 áprilisától Pásztor Ferenc

¹²² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ), Ф. 4648. оп. 4. спр. 17. арк. 16.

püspöki helynök állt, aki a 4 esperesi körzetet – Ungvári, Nagyszőlősi, Beregszászi és Huszti – irányította.¹²³ A szovjet rendszert nagyon irritálta, hogy ez a felekezet a római pápa közvetlen irányítása alatt állt, s már 1946-ban arra keresték a vallásügyi hivatal vezetői a megoldást, hogyan lehetne a vidék római katolikusait elszakítani a pápa alárendeltetéséből, és létrehozni egy ún. önálló (autokefál) püspökséget Kárpátalján. Ennek érdekében 1947-ben nagyon gyorsan megadták a működési engedélyt 62 római katolikus gyülekezetnek, 62 templomban 35 plébánossal, vagyis az állam beregisztrálta azokat. Közben mélyrehatóan tanulmányozták a plébánosok személyiségét, hogy kit lehetne az autokefáliának megnyerni, egyben megosztva a felekezeti egységet, s az állam kiszolgálójává tenni. Mivel azonban a szakadást Pásztor Ferenc hevesen ellenezte, ezért őt 1949 márciusában letartóztatták, 25 évre Szibériába száműzték, s végül ott halt meg.

7. kép *Pásztor Ferenc (1880–1951) beregszászi plébános, püspöki helynök*

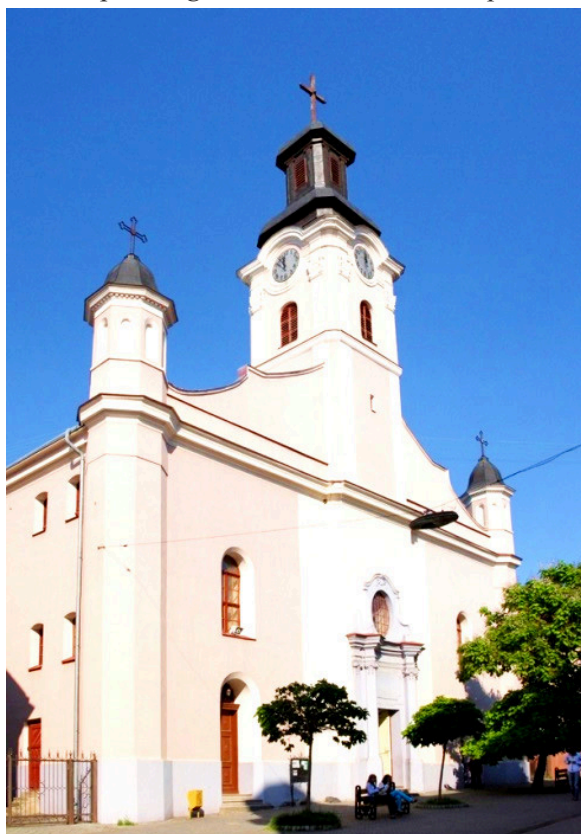
Forrás: <https://ujhajtas.net.ua/emlekezés-pasztor-ferenc-beregszaszi-plebanosra/>, letöltés 2021. júl. 27.

Az őt követő Bujaló Bernát ungvári plébános sem akart hallani a Rómával/pápával történő szakításról, ezért őt 1952 áprilisában tartóztatták le, és ítélték 10 év javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesz-

¹²³ ЦДАБОВ, Ф. 4648. оп. 4. с. 105.

tésre. Az államhatalom Bujaló letartóztatása után úgy vélte, nem lesz több jelentkező a helyi katolikus egyház irányítására, ám négy nappal a letartóztatás után Szegedi Jenő felsőkerepeci plébános jelentkezett a területi vallásügyi megbízottnál a tisztség betöltésére, mint kijelölt utód. Őt azonban nem fogadta el a hatalom, mivel szentszéki tanácsosi megnevezésében a Rómától való függést látták bizonyítottnak, pedig helyi szláv származású volt. 1952 májusában azonban végül is Mészáros Jánosnak engedélyezték a római katolikus egyház adminisztrátori tisztségbe történő beiktatását, mert az akkori területi vallásügyi meghatalmazott szerint az ungvári plébános „a szovjet hatalom döntéseihez lojálisan viszonyul”.¹²⁴

8. kép Az ungvári római katolikus templom

Forrás: <http://prohungariasacra.blogspot.com/2014/12/karpatalja-anno-ungvari-szentgyorgy.html>, letöltés 2021. júl. 23.

¹²⁴ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 97. арк. 199.

1945 és 1952 között 19 plébánost tartóztattak le és ítélték el 3-tól 25 évig terjedő szabadságvesztésre, de a római katolikus közösséget nem sikerült megtörni, bár kapcsolata a Szentszékkal megszakadt.

Reformátusok. Akár a római katolikusok, úgy a református hívek is szinte kivétel nélkül magyar emberek voltak. Az új hatalom már 1945 végén arra kereste a megoldást, hogyan lehetne a protestánsokat alávetni az állam ellenőrzésének. E kérdés megoldására az evangéliumi keresztény-baptistákat szemelték ki, akiknek Kárpátalján akkor 56 gyülekezetük volt, s közülük 10 magyar.¹²⁵ 1946. január végén Kárpátaljára érkezett az USZSZK baptista szövetségének képviselője, aki előkészítette az ún. „szabad keresztény” gyülekezeteknek a baptista szövetséghez történő csatlakozását. Február 22-én aztán Munkácson a „szabad keresztények” aláírták a baptistákkal történő egyesülést, ám később visszakoztak az egyesülés miatt.

9. kép *Bary Gyula (1880–1951) nagyberegai lelkész, beregi esperes*

Forrás: Szilágyi Sándorné tulajdona.

A második világháború sokkhatása után, egészen 1945 első feléig a református egyházszervezet alig tért magához. „*Igaz, vezetőink mozdulat-*

¹²⁵ KTÁL, F. P–1490, op. 1, od. zb. 1, folio 6.

lansága nem annyira önmaguk akarata, mint tehetetlenség és külső következmény. Állandó megfigyelés alatt állanak és gyakori a zaklatásuk. Általában nem engedik meg a lelkészek gyülekezését. Nem engedték meg az egyházmegyei közgyűlést.”¹²⁶ 1946 tavaszán „Munkácson járt Vilchovi, a kijevi vallásügyi meghatalmazott. A református lelkészt is felkereste”.¹²⁷ A kijevi hivatalvezető „Feltette a kérdést, hogy a kárpátaljai református lelkészek magukra nézve jogérvényesnek melyik kormányt tekintik, a szovjet kormányt-e vagy a magyar kormányt? [...] A válaszunk a következő volt. A Szentírás alapján állva minden hívő református lelképásztor engedelmeskedni köteles a felsőbb hatalmasságoknak, akiket Isten fölébük rendelt. Így a magyar református lelképásztorok a bekövetkezett változást látva és annak minden következményét levonva nem tehetnek mást, minthogy maguk fölött jogérvényesnek a szovjet kormányt tekintsék”.¹²⁸

10. kép Narancsik Imre (1904–1948) nagymuzsalyi lelkész

Forrás: Narancsik Imre Könyvtár, Nagymuzsaly.

1946 nyarán három egyházmegyében 88 református lelkész szolgált Kárpátalján, s ebben az évben kezdődött el a lelkészek letartóztatása: júli-

¹²⁶ Jelentés i. m. 2.

¹²⁷ Horkay Barna: A Keleti Baráti Kör. Képek a kárpátaljai ébredésből. H. n. 1998. 111.

¹²⁸ Jelentés i. m. 3.

us–december folyamán fogták el Gönczy Pál nagydobronyi, Balogh Sándor eszenyi, Narancsik Imre nagymuzsalyi és Csok József kisbégányi lelképásztorokat. Közülük Balogh és Narancsik nem tértek vissza, mindkettő 1948-ban a fogságban meghalt.

A katolikusokkal ellentétben a reformátusok regisztrációját nem sietették, csak egy „sztársij” megválasztását szorgalmazta a területi vallásügyi megbízott, amely 1947. február 12-én Nagyberegen meg is történt. A területi megbízott Györke István, titkára Pázsit József lett.¹²⁹ Am a kijevi vallásügyi hivatal vezetője, Vilyhovij nem fogadta el a baráti körösök tagjait, mint vezetőket, mert fanatikusoknak, elhajlóknak tartotta őket, hanem parancsot adott „*helyettesének, hogy utasítsák el Györke István Jánosé püspökké történt megválasztását*”.¹³⁰ Helyette a korelnök beregi esperest, Bary Gyulát kérték fel 1947 májusában a sztársij poszt betöltésére. Am még 1947 februárjában a KGB megfigyelést indított a Baráti Kör ellen, s 1947 májusában megállapította, miszerint „*a Baráti Kör szovjetellenes szervezet, amely a fasiszta Magyarországnak segít Kárpátontúli Ukrajnát Szent István-i birtokká tenni.*”¹³¹ Ez egyértelműsítette annak felszámolását. „*A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács 1947. május 20-án kelt utasítására a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő vallásügyi tanács Kárpátontúli területi megbízottja feloszlatta a magát »„Keleti fivérek” klubja«-nak nevező illegálisan működő szervezetet.*”¹³² A feloszlátás tényéről június 11-én hivatalosan értesítették Simon Zsigmondot, Horkay Barnát és Zimányi Józsefet egyaránt.

Közben Ravasz László magyarországi püspök indítványa alapján, 1947 nyarán tárgyalások zajlottak a kárpátaljai magyar református gyülekezeteknek a szovjet baptistákhoz történő csatlakozásáról. A tanácskozáson az Össz-szövetségi Evangéliumi Keresztény-baptista Tanácsot Ivanov Illés Grigorjevics képviselte, aki az együttműködésre csak akkor látott lehetőséget, ha a reformátusok teljes mértékben beolvadnak az ő felekezetükbe. Am a vallásügyi hivatal 1947 őszén már úgy vélte: „*A reformátusok (kálvinisták) egyházát az EKB-kal (evangélikus keresztény-baptistákkal – SZNI) egyesíteni nem célszerű... Azok a folyamatok, amelyek a refor-*

¹²⁹ КТÁL, F. 1490, op. 1, od. zb. 18, ark. 4.

¹³⁰ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 34. арк. 130.

¹³¹ Уо. 134.

¹³² Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області, Ф. 2258. оп. 1. од. зб. 5983. дело С–2274.

*mátus egyházban zajlanak, arról tanúskodnak, hogy ezt az egyházat ú.m. »üveg ernyő« alatt kell tartani és nem pedig eldugni az evangéliumi-baptisták fedezéke mögé.»¹³³ 1948. április 20-án a Szovjetunió Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának elnöke egyenesen megtiltotta a reformátusok és a baptisták egyesülését,¹³⁴ egyben utasította beosztottjait, hogy „*lehetőség szerint a legzárosabb határidőn belül hajtsák végre annak a 76 református egyházközségnek a regisztrációját, amelyek rendelkeznek lelkésszel. A maradék 15 közösségnek a regisztrációját javasoljuk elutasítani.*”¹³⁵*

4. táblázat *Néhány számszerűsíthető adat a kárpátaljai reformátusokról*

	1941. évi adatok szerint	1946. július	1947. január 1.
Lelkészek száma	90	88	76
Segédlelkészek száma	23	–	–
Gyülekezetek száma	93	91	90
Reformátusok lélekszáma	92 949	?	kb. 62 000
Templomok száma	90	90	62
Parókiák száma	85	?	?
Felekezeti iskolák száma	57	–	–

Szerkesztette: Szamborovszkyné Nagy Ibolya. Forrás: az 1941. évi adatokat lásd: Fodor 2016. 173–174., az 1946. évit pedig lásd: KTÁL, F. P–1490, op. 1, od. zb. 9, ark. 5–6., 9–11., 16.

Az 1948. január 1-jei adatok szerint 92 egyházközségben 82 lelkész szolgált.¹³⁶ A regisztráció folyamata végül is 1948 nyarán zajlott le, amely után az államhatalom kategorikusan megtiltotta a hitoktatást, a konfirmációra történő felkészítést és a belmissziót. A vallásgyakorlást visszaszorították a templom falai közé. Ekkor a 91 egyházközségből 61 kapta meg az állami bejegyzést tevékenységének engedélyezésére. Mindeközben folyamatos volt a lelkészek letartóztatása: 1946 és 1951 között 18 református

¹³³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Ф. 1. оп. 23. спр. 5069. арк. 34. 141.

¹³⁴ ЦДАВОУ, Ф. 4648. оп. 4. спр. 49. арк. 140.

¹³⁵ Уо. 654.

¹³⁶ В.В., *Анатолійович*: Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ 2005. 650. 680.

lelkészt és egy lelkész-segítőt tartóztattak le, és ítélték négy és 25 év közötti, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre.¹³⁷

A regisztráció után az egyház belső szervezeti felépítésébe is beleyült a hatalom, s javasolta a történelmileg kialakult egyházmegyei-esperesi rendszer felszámolását, s egy irányítási központ létrehozását. Erre a változtatásra végül 1949. december 23-án Ungváron került sor, ahol nyílt szavazással Gencsy Bélát választották területi vagy „főesperessé”, felszámolva az egyházmegyéket.¹³⁸

Bár Gencsy az állampárt felől nézve lojálisan viselkedett, mikor 1952 májusában részt vett a Moszkva melletti Zagorsz kolostorában megrendezett békekonferencián, ahol a Szovjetunió „békepolitikája” mellett állt ki demonstratívan a birodalom összes felekezete, mindeközben arra törekedett, hogy a még be nem jegyzett egyházközségekbe már beregisztválta lelkészeket küldjön, ezzel mentve meg azokat a felszámolástól. Sőt, a zagorszi részvétel és a zárónyilatkozat aláírása tette lehetővé számára, hogy engedélyért folyamodhasson a hegyvidéki református szórványba (Rahó, Szolyva, Aknaszlatina, Kőrösmező) történő lelkészküldéshez, illetve hogy a miskolci püspök új lelkészeket szentelhessen fel Kárpátalján. Utóbbi volt az az eset, amikor *Raszputyko* (a területi vallásügyi meghatalmazott) kétkulacsossággal vádolta meg Gencsyt, és kérvényezte Vilyhovijnál, hogy vonják vissza annak regisztrációját, és távolítsák el a református egyházszervezet éléről. Ám főnöke nem tartotta aktuálisnak Gencsy leváltását, sőt 1953 januárjában arra utasította a területi beosztottját, hasson oda, hogy Ungvár és Munkács városokban történjen meg végre a református egyházközségek regisztrációja. Pár hét alatt mindkettő megkapta működési engedélyét, így az 1953. április 1-jei állapot szerint Kárpátalján 63 református egyházközség volt regisztrálva, amelyekben 52 lelkész szolgált, miközben 11 legalizált közösségnek nem volt saját lelkésze.¹³⁹

¹³⁷ A letartóztatásokról bővebben lásd: Fodor 2017. 108–111.

¹³⁸ ЦДАВОУ, Ф. 4648, оп.4, спр. 66, folio 2–3.

¹³⁹ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. 6991, оп.3, дело 1114, арк. 298.

A KÖTET SZERZŐI

Braun László, PhD (Szürte, 1971) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1998-ban mint történész, történelemtanár. Általános, illetve középiskolai tanárként dolgozott, majd öt éven keresztül a Kárpátaljai Területi Állami Adminisztráció Oktatási és Tudományos Főosztályán végezte munkáját. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának az elvégzése után 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe Északkelet-Magyarország története a 19–20. század fordulóján.

Csatáry György, PhD (Kaszony, 1963) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett. Az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Középkori és kora újkori egyetemes történelem doktori programjának elvégzése után 2006-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kora újkori magyar történelem) szakterületen. 2008-tól a történelemtudományok kandidátusa. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének vezetője. Levéltártant, történelmi szaktudományokat és honismeretet oktat. A Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács tagja. Kutatási területe: a II. Rákóczi Ferenc vezette 1703–1711. évi szabadságharc, Északkelet-Magyarország és Kárpátalja története.

Császár István (Jánosi, 1985) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakán szerzett 2008-ben MA szintű oklevelet. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola Nemzetközi Kapcsolatok Története doktori programjában végezte PhD-tanulmányait, 2011-ben szerezte meg az abszolutóriumot. 2010 óta dolgozik a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékén, jelenleg oktatói beosztásban. Kutatási területe: a második világháború utáni kárpátaljai magyar társadalomtörténet, civil társadalmi mozgalmak kialakulása Kárpátalján.

Dancs György (Balazsér, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2007-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2008-ben Specialist oklevelet szerzett. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolvált 2012-ben. A Sárospataki Református Teológiai Akadémia lelkipásztori munkatárs

szakán végzett 2017-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára. Kutatási területe: a kolerajárvány az 1831–1832-es években; báró Perényi Zsigmond élete; a reformkori Magyarország az 1820–1840-es években.

Darcsi Karolina (Dercen, 1980) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz–történelem szakán 2002-ben Specialist oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett, illetve a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolválta 2006-ban. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

Dobos Sándor (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol nyelv és irodalom szakán 2009-ben BA-oklevelet, történelem szakán 2010-ben BA-, majd 2011-ben Specialist oklevelet szerzett, az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2010-ben fejezte be a mesterképzést angol nyelvből és irodalomból, illetve a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában abszolválta 2014-ben. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója, valamint a Kiadói Részleg vezetője. Kutatási területe: helytörténet, helység-, utca- és térnevek, 20. századi községnevezendések a mai Kárpátalja területén.

Hires-László Kornélia, PhD (Beregszász, 1982) – 2003-ban az egykori Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán szerzett tanítói diplomát, majd ezt követően 2009-ben a Debreceni Egyetemen szociológia szakán végzett magiszteri fokozattal. 2017-ben a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán magyar nyelv és irodalom szakon szerzett specialist fokozatú oklevelet. 2021-ben sikeresen megvédte doktori értekezését a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Kommunikációs Doktori Iskolájában. 2001 óta kutatóként dolgozik a Rákóczi-főiskola jelenleg Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpontként ismert intézetében, és 2005 óta

a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója. Kutatási területei: nyelvi tájkép és etnicitás Kárpátalján, a kárpátaljai magyarság identitása, az ifjúság aktuális problémái, valamint a kárpátaljai magyarság aktuális társadalmi folyamatai.

Kész Barnabás, PhD (Salánk, 1966) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1990-ben mint történész, történelemtanár. Egy évig régészként dolgozott az egyetemen, majd több mint két évtizedig általános és középiskolai tanár volt Salánkon. 2012-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanára, jelenleg docensi beosztásban. A Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának elvégzését követően, 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a bölcsészettudományok területén, néprajz- és kulturális antropológiai tudományokban. Kutatási területe: a kárpátaljai magyarság tárgyi néprajza. Ezenkívül foglalkozik helytörténettel, könyvillusztrálással és katonai hagyományőrzéssel is, számos tudományos-ismeretterjesztő kiadvány szerzője.

Molnár D. Erzsébet, PhD (Beregszász, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett tanári oklevelet 2002-ben. Tanulmányait a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában folytatta, ahol 2015-ben védte meg doktori értekezését *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és kényszermunkatáborai* (1944–1953) címmel. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: Kárpátalja szovjetizálása, a kárpátaljai magyar férfilekosság elhurcolása, a donbászi munkaszolgálat.

Molnár D. István, PhD (Nagydobrony, 1979) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–földrajz szakpárján szerzett tanári oklevelet 2002-ben. 2003–2006 között a Debreceni Egyetem Természettudományi Karának Földtudományok Doktori Iskoláját végezte el. Doktori (PhD) fokozatát 2013-ban szerezte. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének tanára és az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont kutatója. Kutatási területe: Kárpátalja népessége, közigazgatása.

Molnár Ferenc, PhD (Zápszony, 1986) – Az Ungvári Nemzeti Egyetemen 2009-ben magiszteri szintű oklevelet szerzett angol nyelv és irodalomból, majd 2010-ben elvégezte a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem szakát. Ezt követően az Eötvös Loránd Tudományegyetem Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program miniszteri ösztöndíjas hallgatója. 2019-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot történelemtudományok (19. századi magyar történelem) szakterületen. Jelenleg a II. RF KMF Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, tanszékvezető-helyettese. Kutatási területe: a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 19. századi története, valamint a dualizmus korának (1867–1918) felekezeti és nemzetiségi viszonyai.

Orosz Ildikó, PhD (Nagydobrony, 1960) – Az Ungvári Állami Egyetemen szerzett MSc szintű oklevelet matematika szakon 1983-ban. 1981-től a Nagydobronyi Középiskola matematikatanára, 1990-től 1995-ig az iskola igazgatója. 2001-ben a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában szerzett doktori (PhD) fokozatot nevelésszociológia szakirányban. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetemen pedagógiai tudományok kandidátusa (CSc) fokozatot szerzett általános pedagógia és a pedagógiatörténet szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (II. RF KMF) és a Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség elnöke, a II. RF KMF Pedagógia és Pszichológia Tanszékének docense. Kutatási területe a kisebbségi oktatás, az anyanyelvi/anyanyelvű oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

Rácz Béla, PhD (Tiszaújlak, 1981) – A Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem és földrajz szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Az ELTE Földtudományi Doktori Iskola Földtan-Geofizika Programjának elvégzése után 2014-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot földtan szakterületen, archeometriai szakiránnyal. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatási rektorhelyettese, továbbá a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék docense. Kutatási területe: archeometria, azon belül petroarcheológia: pattintott kőeszköznyersanyagok vizsgálata, források, elterjedési területek, az emberi közösségek kulturális kapcsolatai az őskorban.

Suslik Ádám, PhD (Beregszász, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem és földrajz szakán 2008-ban BA-oklevelet,

majd 2009-ben Specialist diplomát szerzett. 2017-ben Budapesten a Károli Gáspár Református Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Katonai- és politikai konfliktusok 1867–1945 között) programján belül doktori (PhD) fokozatot szerzett. Jelenleg a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának levéltárosa az 1945 előtti Kormányservek Főosztályán. Kutatási területe: az első világháború és az azt követő rövid átmeneti időszak. A témakörön belül publikációi többsége egy adott régió (Északkelet-Magyarország), különös tekintettel Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék gazdaság-, társadalom-, egyház-, valamint hadtörténete tárgykörében jelentek meg. A klasszikus hadtörténetírás mellett olyan témákat is érint, amelyek a hadművelleti területeken vagy a hátszágban történt katonai visszaéléseket vizsgálják.

Szakál Imre, PhD (Bene, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán szerzett történelem és földrajz szakos tanári oklevelet 2008-ban. 2009-től a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának PhD-hallgatója, értekezését 2015-ben védte meg. 2013-tól alma matere Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének tanársegéde, 2015-től docense. Kutatási érdeklődése Kárpátalja két világháború közötti történetére, a kisebbségtörténetre, Ukrajna történetére és az emlékeztörténetre terjed ki.

Szamborovszkyné Nagy Ibolya, PhD (Sárosoroszi, 1970) – Az Ungvári Állami Egyetem történelem szakán végzett 1992-ben mint történész, történelemtanár. Egy évtizedig általános és középiskolai tanárként dolgozott, majd az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Kelet-Európa XIX–XX. századi története oktatási programjának elvégzése után 2011-ben szerzett doktori (PhD) fokozatot a történelemtudományok (kelet-európai történelem) szakterületen. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc KMF Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója, ill. az intézmény Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense. Kutatási területe: a Szovjetunió társadalomtörténete 1945–1991 között (azon belül oktatáspolitikai és az iskolai történelemtanítás története), valamint a kérdés kárpátaljai vonatkozásai, az iskolai történelemtankönyvek tartalmi és didaktikai kérdései, ezenkívül a szovjet egyházpolitika és a kárpátaljai reformátusok története a fent jelzett időszakban.

Szólósi Nóra, PhD (Macsola, 1986) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, valamint angol nyelv és irodalom szakán 2008-

ban szerzett BA-diplomát. Ezt követően az Ungvári Nemzeti Egyetem angol szakán kapott magiszteri képesítést 2009-ben. Ugyanezen év őszén nyert felvételt az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék doktori programjára, ahol 2012-ben abszolvált. 2018-ban szerzett doktori (PhD) fokozatot. Kutatási területe: a revízió és Kárpátalja 1938–1944 között, továbbá Kárpátalja társadalma és gazdasága 1939–1944-ben a visszacsatolt Felvidékkel való összehasonlításban.

Váradi Natália, PhD (Beregszász, 1980) – A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola történelem, angol nyelv, világirodalom szakán szerzett Specialist oklevelet 2003-ban. Doktori (PhD) fokozatát a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában szerezte 2008-ban, 2012-ben a Nyíregyházi Főiskola közgazdász, gazdálkodási és menedzsment szakán szerzett BA-diplomát, majd 2013-ban történelemtudományokból kandidátusi fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Történelmi Intézetében. 2020-ban a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán magyar mint idegen nyelv szakirányú pedagógus-továbbképzési szakon MA-diplomát szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének docense, a II. RF KMF Felnőttképzési Központjának vezetője, az ECL Nyelvvizsgaközpont vezetője, a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, kiemelten az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásai.

К 22 **Історія Закарпаття. Спадщина та виклики.** Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II/ Редакційна колегія: Василь Брензович (голова редакційної колегії), Юрій Чотарі (головний редактор), Мелінда Орбан, Олександр Добош (відповідальні редактори), Ібоя Самборовскі-Нодь, Імре Сакал та Ласло Браун (члени редакційної колегії). Автори: Адальберт Рац, Адам Шушлік, Борнобаш Кейс, Єлизавета Молнар Д., Ібоя Самборовскі-Нодь, Ільдико Орос, Імре Сакал, Іштван Часар, Кароліна Дорчі, Корнелія Гіреш-Ласлов, Ласло Браун, Наталія Вароді, Нора Севлеші, Олександр Добош, Стефан Молнар Д., Федір Молнар, Юрій Данч та Юрій Чотарі. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 788 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-8046-21-7

У виданні представлено історію сучасного Закарпаття від найдавніших часів до сьогодення. Колективна монографія має узагальнюючий характер, автори висвітлили теми, які вважали найважливішими. Рекомендуємо усім, хто хоче більше дізнатися про багатогранне минуле й сучасне краю.

УДК 94(477.87)(082)

Наукове видання

ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ СПАДЩИНА ТА ВИКЛИКИ

Колективна монографія

2021 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці ІІ (протокол №9 від 30.09.2021)

Підготовлено кафедрою історії та суспільних дисциплін спільно з Науково-дослідним центром
ім. Тіводора Легоцькі і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: *Василь Брензович, канд. іст. наук*

Головний редактор: *Юрій Чотарі, канд. іст. наук*

Відповідальні редактори: *Мелінда Орбан та Олександр Добош*

Члени редакційної колегії: *Івоя Самборовські-Нодь, канд. іст. наук,*

Імре Сакал, докт. філософії у галузі іст. наук та Ласло Браун, докт. філософії у галузі іст. наук

Рецензенти:

Адам Новак, докт. філософії у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 3

Аттіла Шімон, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Яноша Шее, Комарно; Науково-дослідний інститут національних меншин «Форум», Шаморін) – розділ 7

Вікторія Ференц, докт. філософії у галузі філол. наук (Науково-дослідний інститут національної політики, Будапешт) – розділ 16

Іван Мандрик, докт. іст. наук, проф. (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 5

Іштван Мароші (грек.-кат. священник, Греко-католицький центр ім. Елемира Ортугая, Берегове) – розділ 10-13

Іштван Цігань, канд. іст. наук (Інститут та Музей військової історії, Будапешт) – розділ 4

Йосип Молнар, канд. геогр. наук (ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Берегове) – розділ 1

Левенте Пюошкі, габ. докт. у галузі іст. наук, проф. (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 8-9

Марія Палашик, габ. докт. у галузі іст. наук (Історичний архів державної безпеки Угорщини, Будапешт) – розділ 11

Моніка Баер-Шіпош, докт. філософії у галузі політ. наук (Пейчський університет, Пейч) – розділ 15

Пйітер Пал Товт, докт. соц. наук (Науково-дослідний інститут демографії, Центральне статистичне управління Угорщини, Будапешт) – розділ 16

Пйітер Форішек, габ. докт. у галузі іст. наук (Дебреценський університет, Дебрецен) – розділ 2

Тібор Балла, габ. докт. у галузі військ. наук, проф. (Національний університет державної служби, Будапешт) – розділ 6

Тібор Валух, габ. докт. у галузі іст. наук (Університет імені Кароля Естергразі, Егер) – розділ 10, 12-13

Ференц Гідас, OFM (Ordo Fratrum Minorum) – розділ 10-13

Ференц Радванські, докт. філософії у галузі теол. наук (реформатський священник, Релігійна громада реформатської церкви с.Косонь) – розділ 10-13

Шандор Мілован (почесний голова Товариства угорської культури Закарпаття, Виноградів) – розділ 14

Технічне редагування та верстка: *Мелінда Орбан*

Коректура: *Едіна Шін, Марта Гнатик-Рішко*

Дизайн обкладинки: *Ласло Веждел*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр "Опаці Чері Янош" при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальний за випуск: *Олександр Добош* (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ)

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори

Видання здійснене за підтримки Фонду національної співпраці, Офісу прем'єр-міністра Угорщини, ЗАТ «Благодійний фонд ім. Габора Бетлена» та за сприяння Спілки «За майбутнє реформатської громади Ніртетгі» і Благодійного фонду За Закарпатський угорський інститут

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ТОВ «РІК-У»

Підписано до друку 25.10.2021. Шрифт «Times New Roman».

Папір офсетний, щільністю 80 г/м². Друк офсетний. Ум. друк. арк. 64,0.

Формат 70x100/16. Замовл. №2772. Тираж 1400.